

TIRANIA ȘI TIRANII LUMII ANTICE ÎN VIZIUNEA LUI VITTORIO ALFIERI

GABRIELA E. DIMA

1. Tiranul și tirania

Sensul cuvintelor „tiran” și „tiranice” a variat destul de mult de-a lungul timpului, astfel că, pentru a putea analiza personajele pe care Alfieri le consideră „tirani”, este necesară o definiție clară a accepțiunii celor doi termeni¹.

În vechea Grecie, tirania era o formă de guvernământ, foarte apropiată de monarhie, care nu avea conotații negative: „...caracteristica esențială a fenomenului pe care grecii epocii arhaice îl numeau tiranie face trimitere la o manieră aparte de exersare a puterii; și anume, la maniera «absolută»”².

Din acest motiv, denumirea de „tiran” poate fi atribuită oricărui monarh cu puteri nelimitate. Eschil nu ezită să îl includă chiar și pe Zeus în categoria tiranilor (*Prometeu înlănțuit*), iar Sofocle se servește de acest cuvânt pentru a-l desemna atât pe uzurpatorul asasin Egist (*Electra*), cât și pe nefericitul rege al Tebei (*Oedip rege*)³. Pentru Euripide, tirania joacă un rol negativ în societate, pentru că este opusă ideii de egalitate și dreptate. Cu toate acestea, folosirea arbitrară a puterii și posibilitatea de a se substitui justiției pe care o au tiranii îi transformă în monștri sau nu. Lycos (*Heracl*) este un astfel de monstru, care guvernează prin violență și își terorizează supușii, în timp ce Eteocle (*Fenicienele*) nu provoacă resentimente din partea populației, ci doar o ușoară dezaprobare pentru o acțiune ce ține, mai degrabă, de sfera problemelor de familie.

¹ Alfieri însuși simte nevoia de a preciza aceste diferențe în deschiderea tratatului *Despre tiranie* (I, 1.1): „A defini lucrurile după numele lor ar însemna să credem sau să pretindem că ele durează neschimbate atât cât durează numele lor; ceea ce se vede clar că nu s-a întâmplat niciodată. Oricine iubește deci adevărul trebuie să definească numele în funcție de lucrurile pe care le reprezintă, și cum acestea variază după vremuri și regiuni, nicio definiție nu poate dura mai mult decât ele; dar va fi corectă ori de câte ori va reprezenta tocmai acel lucru așa cum era el cu numele lui în acele timpuri și locuri”. (Toate traducerile din limba italiană, atât cele din Alfieri, cât și din critici italieni, ne aparțin.)

² Mario Turchetti, *Tirania și tiranicidul*, traducere din franceză de Em. Galaicu-Păun, Chișinău, Cartier, 2003, p. 36.

³ Cuvântul grecesc *tyrannos* din titlul tragediei lui Sofocle *Oidipos tyranos* este, de altfel, tradus în majoritatea limbilor europene prin „rege”.

Chiar de la Socrate și Platon⁴ însă, tiranul și tirania ajung să se identifice cu înșelăciunea, cruzimea, nedreptatea, crima și minciuna. Platon este cel care oferă cel mai complet portret al tiranului: acesta beneficiază de o autoritate nelimitată de legi, astfel încât poate face ceea ce vrea fără a da socoteală nimănui; nu se preocupă de bunăstarea cetății, ci exclusiv de propriile sale interese; pentru a-și atinge scopurile, se folosește de demagogie, violență sau lux; elimină orice opoziție, înconjurându-se de armată și de lingușitori, înlăturând pe oricine are curaj să-l contrazică și oprind populația pe care o sărăcește prin războaie și taxe pentru a nu-i da timp să completeze împotriva lui. Cu toate acestea, Platon nu exclude posibilitatea existenței unor tirani „pozitivi”, în această categorie încadrându-i pe cei care se folosesc de autoritatea lor pentru a da legi utile cetății. Impunerea, chiar prin violență, a unui sistem legislativ este așadar aprobată de filosoful grec⁵.

Aristotel⁶ echivalează și el tirania cu monarhia absolutistă și dezvoltă analiza defectelor identificate de Platon. Esențial din punctul său de vedere este faptul că tiranul nu răspunde în fața nimănui pentru faptele lui și își exercită puterea în interesul propriu. Demagogia și disimularea sunt principalele sale atuuri.

Dacă pentru Platon și Aristotel tirania rămâne o formă legitimă de guvernământ, filosofilor romani, prin Cicero⁷, o consideră o negație a statului. În tradiția republicană a Romei, de la înlăturarea lui Tarquinius, situarea deasupra legilor a unui singur om sau a unui grup restrâns, precum decemvirii, era automat considerată tiranie și respinsă ca atare. Cicero face însă o diferență între rege și tiran, diferență care constă în maniera de guvernare: numai un rege care guvernează rău este un tiran. Acesta inspiră dezgust și oroare prin caracterul său, iar josnicia îl împiedică să aibă prieteni sau rude.

În plină epocă imperială, Seneca subliniază că, în ciuda puterii sale nelimitate, principele sau regele trebuie să se supună legilor. Preluând ideea lui Cicero, el face distincția între regi și tirani pe baza faptelor acestora, a comportamentului lor și a sentimentelor pe care le provoacă. Astfel, tiranul este violent, lacom și inspiră frică și ură⁸.

Comportamentul tiranilor antici este surprins de istorici precum Plutarh, Titus Livius și Tacitus, care analizează, cu un deosebit simț al realității politice, motivațiile acțiunilor protagoniștilor unor evenimente istorice, scoțând în evidență setea de domnie a unor conducători care nu ezită să anuleze toate instituțiile ce le-ar putea îngrădi puterea și să reducă la tăcere prin teroare poporul sau pe opozanți.

⁴ Cf. Platon, *Republica*, 565e–566a.

⁵ Cf. Platon, *Legile*, 711b–c.

⁶ Cf. Aristotel, *Politica*, III, 1279b.

⁷ Cf. Cicero, *Despre republică*, III, 31–33.

⁸ Cf. Seneca, *Despre îngăduință*, I.

Tiranul și tirania reprezintă unul din subiectele preferate ale lui Vittorio Alfieri, abordate în tratatele *Despre tiranie* și *Despre principe*⁹, dar și în sonete și în tragedii, mai ales în „tragediile libertății”.

Bun cunoscător al filosofilor antici, poetul italian sesizează identitatea semantică dintre tiranul Greciei antice și monarhul absolutist modern¹⁰, dar și modificarea în sens negativ a sensului cuvântului până la utilizarea de contemporanii săi pentru a-i desemna „doar pe acei principii care le răpesc supușilor lor, fără a se baza pe autoritatea legii, viețile, averile și onoarea”¹¹. Din combinarea celor două sensuri, Alfieri ajunge la o definiție proprie a tiranului, la care se va raporta atât în tratat, cât și în construirea personajelor¹² din tragedii: „Numele de tiran, întrucât este acum mai odios decât oricare altul, nu trebuie dat decât acelor (fie ei principii sau doar cetățeni) care au, indiferent de cum o au, posibilitatea nelimitată de a face rău: și chiar dacă aceștia nu abuzează de puterea lor, într-atât este prin ea însăși absurdă și împotriva naturii funcția lor, că prin niciun nume, oricât ar fi de urât și infam, nu pot fi definiți în mod suficient de odios”¹³.

Se observă imediat că Alfieri respinge automat ideea că ar putea exista un tiran bun și, implicit, nu recunoaște niciun fel de legitimitate tiraniei pe care o consideră intrinsec nocivă pentru că anulează domnia legilor¹⁴. El preia idealurile republicane ale Romei antice pe care le compară inevitabil cu situația socială a Europei în care trăiește¹⁵. Mai radical decât filosofii romani, poetul nu acceptă judecarea monarhilor în funcție de faptele lor, ci consideră automat monarhia absolutistă ca fiind tiranie¹⁶, pentru că oferă unei persoane condițiile de a deveni tiran¹⁷. Această părere înlătură orice urmă de iluzie în privința soluțiilor oferite de filosofia iluministă care avea în vedere doar temperarea exceselor puterii absolute.

⁹ Titlul complet al tratatului este *Despre principe și despre literatură*, dar este de obicei menționat cu titlul prescurtat *Despre principe*, pe care îl vom utiliza și noi.

¹⁰ *Despre tiranie*, I, 1.2: „Tiran era numele pe care grecii (acei oameni adevărați) îl dădeau celor pe care îi numim noi regi”.

¹¹ *Ibidem*, I, 1.4.

¹² Aceasta este și perspectiva din care vom aborda prezentarea tiranilor alfierieni.

¹³ *Ibidem*, I, 1.5.

¹⁴ Potrivit lui Alfieri, există trei moduri în care se manifestă tirania: „(1.) TIRANIE trebuie numit orice guvernământ în care cine trebuie să pună în aplicare legile poate să le facă, să le distrugă, să nu le respecte, să le interpreteze, să împiedice aplicarea lor, să le suspende sau numai să le evite, sigur că nu va fi pedepsit. Și deci, indiferent dacă cel care nu respectă legile este ereditar sau electiv, uzurpator sau legitim, bun sau rău, unul sau un grup, oricum, oricine are puterea efectivă care să-i permită să facă aceasta este tiran; orice societate care o permite este tiranie; orice popor care o suportă este sclav. [...] (2.) tiranie trebuie de asemenea considerat acel guvernământ în care cine are rolul de a crea legile poate și să le aplice. [...] (3.) este de asemenea tiranie deplină orice guvernământ în care cine are rolul de a aplica legile nu răspunde de modul în care le aplică în fața celui care le-a creat” (*ibidem*, I, 2.1-3).

¹⁵ Alfieri consideră doar Anglia națiune liberă, toate celelalte, și mai ales Italia, fiind „sclavizate” (cf. *ibidem*, I, 2.7).

¹⁶ *Ibidem*, I, 2.12: „orice monarhie nelimitată e tiranie, chiar dacă monarhul, în unele momente, neabuzând în niciun fel de puterea sa de a face rău, nu este tiran”.

¹⁷ *Ibidem*, I, 2.8: „Sau monarhia înseamnă exclusiv și preponderent autoritatea unuia singur – și monarhia atunci este sinonimă cu tirania – sau ea înseamnă autoritatea unuia singur, înfrânat de

De altfel, în celălalt tratat al său, *Despre principe*, Alfieri oferă o definiție a principelui pe care, mai apoi, o apreciază ca fiind perfectă pentru tiran: „...poate face ceea ce vrea și vrea ceea ce îi este pe plac; nu trebuie să dea socoteală nimănui de faptele lui; nu există nimeni care să-l poată face să-și schimbe dorințele, nici care să aibă curajul să se opună puterii și voinței lui». Acesta, care în mijlocul oamenilor stă așa cum ar sta un leu în mijlocul unei turme de oi, nu are alte legături cu societatea, decât cele de tip stăpân – sclav; nimeni nu este mai presus de el, nici egal cu el; nu are rude și nici prieteni”¹⁸.

Alfieri concentrează în imaginea tiranului toate caracteristicile negative care i-au fost atribuite de-a lungul timpului și la care adaugă alte câteva rezultate din constatările proprii.

Autoritatea nelimitată are drept rezultat înlăturarea domniei legilor și înlocuirea lor cu voința tiranului¹⁹, aceasta ducând la instaurarea arbitrarului în viața socială în care nimeni nu mai poate fi sigur de nimic. Principala preocupare a tiranului o constituie satisfacerea propriilor interese și mărirea puterii sale prin teroare exercitată asupra tuturor²⁰.

Pentru a înțelege psihologia tiranilor alfierieni trebuie ținut cont de importanța pe care poetul o atribuie fricii, „bază și resort al tiraniei”²¹. Frica pentru viața și bunurile lor și ale familiei, pe care tiranul reușește să le-o inculce oamenilor, este cea care îi determină să i se supună. Chiar și persoanele superioare, pe care Alfieri le numește „ființe gânditoare”, sunt reduse la tăcere, deși văd ce se întâmplă în jur: „Dar de ce tac? Doar de frică. În tiranie a vorbi e o crimă la fel de mare ca și a acționa”²².

Dar tot frica, de data aceasta de a-și pierde puterea, este cea care îl face pe tiran mai dur, pentru că este conștient de ura tuturor față de el. Rezultat al fricii sale este cruzimea nelimitată, prevederea exagerată, suspiciunea continuă. Nesiguranța îl determină să se înconjoare de soldați, spioni sau curtezani, a căror fidelitate și-o asigură prin corupție, daruri și lux. Aceste figuri sunt chiar mai odioase decât tiranul însuși, pentru că îi sunt oricum inferioare din toate punctele de vedere.

Consolidarea puterii tiranului înseamnă accentuarea oprimării, inevitabilă, și care nu mai poate fi oprită sau diminuată. Chiar dacă „vede și el foarte bine că

legi; acestea, pentru a putea înfrâna autoritatea și forța, trebuie neapărat ca și ele să aibă o forță și autoritate efectivă, cel puțin egală celei a monarhului, și în acel punct în care se găsesc într-o guvernare două forțe și autorități în echilibru, acela încetează repede a mai fi monarhic”.

¹⁸ *Despre principe*, I, 2.2–3.

¹⁹ *Despre tiranie*, I, 10.5: „...capriciile tiranului puse pe hârtie iau numele sacru de legi; și sunt respectate și puse în aplicare ca atare”.

²⁰ *Ibidem*, I, 5.10: „Se dorește [autoritatea] în tiranii pentru că ea oferă mijloacele de a-și satisface pasiunile intime, de a se îmbogăți peste măsură, de a răzbuma ofensele și de a jigni fără teama de răzbumare, de a răsplăti cele mai infame servicii și de a-i face să tremure pe toți acei care s-au născut egali sau superiori celui care o exercită”.

²¹ *Ibidem*, I, 3.2.

²² *Ibidem*, I, 3.8.

dreptatea nu e respectată sau e vândută, că sarcinile și onorurile cele mai importante le revin întotdeauna celor mai răi”²³, tiranul nu mai poate face nimic. Pentru că are nevoie de magistrați corupți, care să-i împlinească răzbunările personale, are nevoie de curteni cumpărați, care să-i aprobe hotărârile, și de miniștri plătiți, care să le pună în practică. Dreptatea și adevărul nu sunt doar excluse de la curtea tiranului, ci și temute²⁴. Prin aceasta tiranul ajunge adeseori să fie victima propriilor temeri și ambiții, care îl îndepărtează atât de mult de realitate, încât nu mai are capacitatea de a evalua corect situația în care se găsește. Existența, în acest caz, a unui erou animat de dragostea de libertate, capabil să trezească și să conducă masele populare, îi este fatală, pentru că poate duce la prăbușirea pe care el însuși o recunoaște dreptă.

Confruntarea dintre tiran și eroul libertății reprezintă întotdeauna la Alfieri confruntarea a două personaje de o incontestabilă și egală demnitate. Cum anti-tiranul apare grandios prin antiteză, fără ca poetul să aibă nevoie să-l caracterizeze altfel decât ca fiind opusul tiranului, atenția lui Alfieri se concentrează asupra acestuia din urmă. Pentru a-i scoate în evidență măreția, poetul îi alătură unul sau mai mulți subordonați, a căror josiție este cu mult mai respingătoare decât simpla exercitare a puterii absolute de care se face vinovat tiranul. De altfel, scriitorul ține să precizeze că „tiranic nu înseamnă în primul rând persoana tiranului, ci puterea lui, abuzivă și ticăloasă, administrată de răutatea curtenilor”²⁵.

În tragediile sale, Alfieri schițează mai multe portrete de tirani care impresionează prin forța lor malefică. Dintre ei, cei care ilustrează cel mai bine ideile teoretice ale lui Alfieri sunt tiranii preluați din istoria antică. Scriitori precum Plutarh, Tacitus sau Titus Livius îi oferă o viziune pragmatică asupra evenimentelor din lumea greco-romană, permițându-i lui Alfieri să identifice modele de tirani perfecți, a căror întreagă existență este marcată de dorința de a-și consolida puterea absolută prin orice mijloc și de a nu permite nimănui să se opună voinței lor, sau de tirani în devenire, a căror prăbușire este consecința neputinței de a rezista fascinației puterii.

2. Marii tirani antici: Leonidas, Appius Claudius, Nero

Față de complexitatea psihologică a tiranilor mitici, tiranii istorici sunt cu mult mai liniari, acțiunile lor nefăcând altceva decât să le confirme statutul de monarh absolutist mai presus de lege și omenie. Niciun sentiment pozitiv nu îi

²³ *Ibidem*, I, 3.11.

²⁴ *Ibidem*, I, 3.11: „Dacă vreo idee de adevărată dreptate s-ar insinua în poporul său, tiranul ar fi primul care ar suporta consecințele: tocmai pentru că niciun alt om (oricât ar fi de ticălos) nu poate, într-o societate, face atât de mult rău atâtor persoane cum poate face rău acesta fără a fi pedepsit în fiecare zi în propria tiranie. Fiecare tiran deci la simplul nume de dreptate adevărată tremură; orice sclipire adevărată de gândire sănătoasă îi mărește bănuielile, orice adevăr luminos îl înfurie; cei buni îl înspăimântă”.

²⁵ *Ibidem*, I, 3.12.

animă sau, atunci când umanitatea încearcă să-și facă loc, este repede sufocată de monarhul care își amintește că scopul vieții lui este tronul.

Marii tirani alfieriени sunt, fără îndoială, personaje cu mult mai negative decât personalitățile care i-au inspirat. Ei au însă puterea de a impresiona printr-o măreție care le anulează josnicia acțiunilor lor moralmente condamnabile²⁶. Lor li se opun, diametral, eroii care trăiesc prin cinste, onoare, iubire, dragoste de libertate. Pentru ca eroii libertății să poată avea imaginea statuară pe care Alfieri dorește să le-o dea, autorul trebuie să îi confrunte cu adversari demni, inferiori doar eroilor înșiși. De aceea, rolul negativ nu este, în general, încredințat tiranului, ci unui slujitor al său, reprezentant al clasei curtenilor disprețuiți de Alfieri pentru servilismul lor.

În pofida violenței conflictului, marii tirani nu sunt nici uciși, nici distruși sufletește. Chiar dacă se simt înfrânți de dreptatea pe care opozanții lor o reprezintă, ei îi pot reduce la tăcere, rămânând să își joace până la capăt rolul de monarh absolut, rece și autoritar, deși resimt profund nedreptatea pe care o comit.

*
* *

Extrem de obiectivă, prezentarea plutarhiană²⁷ a spartanului Leonidas insistă mai mult asupra acțiunilor regelui, istoricul evitând judecarea deschisă a caracterului acestuia.

După o perioadă îndelungată petrecută la curtea lui Seleucos, Leonidas, întors în Sparta „introdusese fastul în practicile elenilor și în vechea conducere”²⁸. Preferința pentru lux, transmisă și acoliților săi, intră în conflict cu intențiile lui Agis de a împărți averile, astfel că Leonidas „a început să întindă curse lui Agis”²⁹. Când a constatat inutilitatea acestora, „a încetat de a mai simula și de a se preface”³⁰.

Finalul povestirii lui Plutarh consfințește imaginea de monarh absolut și lipsit de scrupule, care se desprinde din acțiunile regelui. După arestarea lui Agis în urma unei josnice înșelătorii, Leonidas i se înfățișează „însoțit de mulți mercenari”³¹. Așadar el nu numai că simte nevoia de a fi protejat de oameni înarmați, ci își constituie propria gardă din străini plătiți ca să-l apere, nu din spartani, în care nu are încredere.

Alfieri accentuează trăsăturile negative ale lui Leonidas pentru a le putea scoate în evidență pe cele pozitive ale croului libertății. Este astfel exacerbată ura lui Leonidas pentru Agis, cu o motivație mai complexă: nu este vorba numai de

²⁶ În acest sens, Giuseppe Petronio remarcă: „tiranul are adeseori o măreție a sa care îl fascinează pe Alfieri” (*L'attività letteraria in Italia*, Palermo, Palumbo, 1964, p. 589).

²⁷ Cf. Plutarh, *Viața lui Agis IV, Viața lui Cleomenes*.

²⁸ Plutarh, *Viața lui Agis IV*, 3.6.

²⁹ *Ibidem*, 18.3.

³⁰ *Ibidem*, 18.3.

³¹ *Ibidem*, 19.2.

simpla dorință de a înlătura pe rivalul care îi punea în pericol puterea absolută, sau de intenția de a se răzbuna pentru că fusese înlăturat de la tron de Agis. Mândria rănită a tiranului, căruia tânărul îi salvase viața, nu îl face să simtă recunoștință, ci, dimpotrivă, îi potențează ura, considerând că fapta lui Agis îl micșorează³² și, ca urmare, îl acuză că a vrut să-l umilească prin gestul său mărinimos:

„un rege alungat
de un rival ce l-a lipsit de-onoare,
tron, dreptate, va crede că din milă
i-a fost lăsată viața?”³³.

De altfel, Leonidas nu își ascunde sentimentele decât atunci când este în public; între patru ochi, nu ezită să-i atragă atenția lui Agis: „greșeală gravă ai făcut/ că m-ai salvat”³⁴.

În același timp însă, demonstrează o mare abilitate politică în a-și disimula intențiile pentru a obține ceea ce dorește. Începe prin a-i oferi lui Agis reabilitarea în schimbul renunțării de către acesta la reforme. Ambasadorii ai reconcilierii sunt, pe rând, ingenua Agiatis³⁵ și vicleanul Amphares³⁶. Cum Agis nu se lasă înșelat, Leonidas însuși vine să-i ofere „iertare deplină”³⁷. Fățarnicia regelui este însă imediat demascată de Agis:

„... în pieptul tău
dorul de bogății și de-absolută
putere întrecea cu mult folosul
Spartei și vocea adevărului și chiar
a virtuții strălucire”³⁸.

Totuși, Leonidas se supune într-o anumită măsură sfaturilor lui Amphares, care îi potolește nerăbdarea de răzbunare printr-o corectă analiză a situației politice, sau îi reamintește necesitatea eliminării lui Agis atunci când Leonidas șovăie. Două sunt momentele în care tiranul se îndoiește de justetea hotărârii sale, în care are posibilitatea să se reabiliteze cedând în fața unui sentiment autentic. În primul caz, el este mișcat de înflăcărea lui Agis, de dorul de libertate care transpare din ele:

„Nu știi cum; chiar și pe mine o divină
rază mă luminează când vorbește,
și-aproape că mă mișcă...”³⁹.

³² Alfieri, *Agis*, I, 1.39–40: „El mă credea dușman/ ce nu e de temut?”.

³³ *Ibidem*, I, 2.42–45.

³⁴ *Ibidem*, III, 2.97–98.

³⁵ *Ibidem*, II, 2.46–48: „el însuși [...] sol de pace mă trimite”.

³⁶ *Ibidem*, II, 4.17–18: „tronul [...] azi Sparta îți redă”.

³⁷ Cf. *ibidem*, III, 2.45–47.

³⁸ *Ibidem*, III, 2.82–86.

³⁹ *Ibidem*, III, 3.8–10.

În al doilea caz, suferința fiicei pe care o iubește îl face să ezite:

„...o mare jale-n suflet
plânsul ei îmi lasă...”⁴⁰

Odată reprimată aceste impulsuri, regele atinge statura de tiran autentic, inflexibil și viclean. Emblematic în acest sens este discursul pe care îl ține în fața eforilor și în care evită cu grijă să îl acuze direct pe Agis, prefăcându-se interesat de aflarea adevărului și refuzând să adopte o poziție clară. Leonidas transferă astfel asupra eforilor responsabilitatea verdictului, după ce însă s-a asigurat că ei vor crede acuzațiile expuse de Amphares. Mai mult, atunci când sentința de moarte este pronunțată, el intervine în favoarea lui Agis. Cuvintele lui Leonidas sunt extrem de bine calculate. Deși pare să se ralieze cererii populare de a-l elibera pe Agis, Leonidas nu menționează nevinovăția tânărului, ci se limitează la invocarea legăturii de rudenie dintre ei, cerând clemență. Evident, gestul său urmărește doar să facă impresie bună asistenței, conștient de inutilitatea cererii, care avea, de altfel, să fie respinsă de același Amphares.

Sinuciderea lui Agis și a Agesistratei trezește în Leonidas uimire și groază, urmate de grija pentru ecoul pe care l-ar putea avea asupra țării și eventualele lui consecințe:

„**Leonidas:** Mirarea dar și groaza mă cuprind...
Ce-o spune Sparta?
Amphares: Leșurile lor
mulțimii să ascundem...
Leonidas: Dar nicicând,
nu vom putea să ni le-ascundem nouă”⁴¹.

Pentru a rezolva o situație dificilă, Leonidas recurge așadar din nou la ajutorul lui Amphares, care vine cu soluția salvatoare, lăsându-l pe rege să se lupte cu ultimele rămășițe ale conștiinței sale.

*
* *

Imaginea de tiran a lui **Appius Claudius** se conturează clar din paginile lui Titus Livius⁴². Chiar din prima frază cu care îl descrie, istoricul latin își manifestă uimirea pentru evoluția în sens negativ a caracterului acestuia: „La început, Appius a avut o bună purtare, încât e de mirare cum, din prietenul poporului și susținătorul intereselor lui, a ajuns prigonitorul sălbatic și crud al poporului de mai târziu”⁴³.

Dornic să fie reales în funcție, Appius dovedește abilitate politică în a-i înlătura pe contracandidați și a impune numirea sa și a acoliților săi ca decemviri.

⁴⁰ *Ibidem*, IV, 1.6–7.

⁴¹ *Ibidem*, V, 5.21–24.

⁴² Cf. Titus Livius, *De la fundarea Romei*, cartea III, capitolele XLIV–LVIII.

⁴³ *Ibidem*, III, 33.

Aceasta i-a permis „să-și ducă viața și să se conducă după bunu-i plac”⁴⁴, instaurând un regim totalitar. Un atac asupra Romei îi mărește puterea, el fiind însărcinat de Senat să asigure paza și liniștea orașului⁴⁵, fără a înfrunța dușmanii pe câmpul de luptă.

Odată pus la punct planul pentru o obține pe Virginia, el nu mai poate da înapoi și nu are nici capacitatea de a întrevedea consecințele acțiunii sale: „O singură inimă era de piatră. O singură minte era încețoșată: a lui Appius. (Înfumurarea lui că e atotputernic îi împâclise mintea mai mult ca patimile oarbe pentru o femeie.)”⁴⁶.

După pierderea puterii, el încearcă în zadar să se apere de acuzații. Urât de popor, abandonat de toți, se sinucide în închisoare pentru a evita rușinea unei condamnări.

Principala caracteristică pe care Alfieri i-o atribuie lui Appius, și care îl diferențiază de Leonidas, este romanitatea: „Appius este vicios, dar roman, ... el are un astfel de temperament încât nu este și nici nu poate părea vreodată laș”⁴⁷. Pentru toate personajele, chiar și pentru tiranul Appius, virtutea romanității înseamnă disprețul lașității, mândria de sine și conștiința originii. Așa se explică la el lipsa fricii, caracteristica definitorie a domniilor absolutiste⁴⁸:

„...cine născut
se simte a domni, și vrea domnia, ori moartea,
nu știe să se teamă, și nici să-și schimbe vrerea”⁴⁹.

În afară însă de această trăsătură, care îi dă un plus de măreție personajului, Appius este la fel de duplicitar⁵⁰ ca ceilalți tirani atunci când urmărește un scop, instaurând un regim de absolută teroare⁵¹.

Așa cum sublinia și Titus Livius, punerea în practică a intenției sale de a o avea pe Virginia este una din modalitățile tiranului de a-și verifica și de a-și exercita puterea fără margini, de a face ca totul să se închine în fața voinței sale.

⁴⁴ *Ibidem*, III, 36.

⁴⁵ Cf. *ibidem*, III, 41.

⁴⁶ *Ibidem*, III, 47.

⁴⁷ Alfieri, *Părererea autorului* asupra tragediei *Virginia* (p. 589).

⁴⁸ Principiul este reiterat de Iclius: „De tiran puteri depline ai, și virtuți,/ prudența însă îți lipsește chiar de-i/ prima virtute pentru cei ca tine,/ prudența, bază a tiraniei noi” (Alfieri, *Virginia*, II, 3.80–83).

⁴⁹ *Ibidem*, II, 1.23–25.

⁵⁰ *Ibidem*, II, 3.73–76: „...te prefăceai/ din mândrie a fi umil; din lașitate/ generos; și incorupt, și drept, și bun/ doar din ticăloșie”.

⁵¹ *Ibidem*, III, 2.79–89: „...De-acuma crimele și/ violența, jafurile și rușinea/ sunt rele mici; e frica răul cel mai/ mare, ce toate sufletele apasă./ Nici să vorbească, nici să se privească/ în ochi nu-ndrăznesc oamenii speriați:/ bănuitor, se teme tatăl de fiu,/ fratele de frate: corupți sunt lașii/ înfricoșați cei buni, cei ce ezită nu-s/ luați în seamă, cei curajoși, uciși/ și toți supuși...”.

Nu e de mirare așadar că dificultatea de a-i obține acceptul îl înverșunează mai tare, considerând-o în cele din urmă pe fată mai presus de tron⁵².

Pentru a o convinge pe Virginia să-i cedeze, Appius recurge la rugăminți, la declarații de dragoste, sfârșind prin a-i oferi aur, mijloc cu ajutorul căruia își asigurase fără probleme sprijinul patricienilor. Sigur că nimeni nu i se poate opune, Appius își permite să încerce chiar un josnic șantaj, amenințând-o cu uciderea logodnicului și a tatălui în cazul în care nu i se va supune. Din unele cuvinte ale sale se întrevede un sentiment de gelozie față de Icilius, atât de iubit de Virginia. Tiranul nu poate să înțeleagă cum de îi este preferat un simplu plebeu, cum de fascinația puterii și a bogăției lui nu are niciun efect asupra fetei.

Eșuarea tentativelor de seducție sau de îngrozire a Virginiei nu îi lasă lui Appius altă alternativă decât să se folosească de puterea legii, conștient de posibilitatea pe care poziția sa i-o oferea de a le interpreta în favoarea lui:

„de-am reușit să-ajung aici prin legi,
tot ele să mă apere; eu știu
și pot să le creez sau să le schimb”⁵³.

Poziția lui Appius față de legile cetății este similară cu cea adoptată de Leonidas. Proclamându-se ales al poporului⁵⁴ se pretinde apărător al legii, pe care însă o utilizează împotriva celor care încearcă să se opună ținutelor sale ambițioase, dar nu în totalitate mărturisite. Cu o șiretenie subtilă, tiranul încearcă să insinueze populației ideea că Icilius este un subminator al legilor și, deci, un pericol pentru Roma.

Consecvent cu el însuși și cu statutul său de tiran, Appius încearcă de asemenea să-l corupă pe Virginius, promițându-i o avansare în ierarhia militară în schimbul abandonării lui Icilius. Spre deosebire însă de alți tirani alfierieni, Appius este roman și acest atribut îl determină să recunoască valoarea adversarilor săi, pe care nu poate să nu-i admire:

„– Roman e, din păcate. – Să tremure-ar putea
Appius însuși, dacă-n Roma ar fi
mai mulți ca el. Dar numai doi sunt demni
de a mea mânie...”⁵⁵.

Conștient de necesitatea înlăturării lui Icilius, dar și de adeziunea populară de care se bucura tânărul, Appius refuză sfatul lui Marcus de a-l condamna la moarte:

⁵² *Ibidem*, II, 1.1–5: „Appius, ce faci? Nebun de-iubire?... Pofta/ pentru-o plebee o alături înalte/ dorințe de-a domni?... Da; ea-ndrăznește/ să nu-mi cedeze; prin forță s-o supun/ de-acum e o parte dintr-a mea putere”. Iar apoi IV, 5.1–7: „Încă mi se opune? – Mă întărită/ mai mult: plebeea, pentru care foc/ trecător în pieptu-mi se aprinsese,/ acum când pentru ea întreaga Romă/ freamătă, mi s-a înfipt în suflet;/ ca și domnia mi-e necesară/ sau mai mult?”.

⁵³ *Ibidem*, II, 1.8–10.

⁵⁴ *Ibidem*, II, 3.150: „pe mine tot ce sunt voi m-ați făcut...”.

⁵⁵ *Ibidem*, IV, 3.1–4.

„...Icilius să trăiască, poporul tot să vadă,
că prea puțin el poate lui Appius împotriva”⁵⁶.

Tiranul, care știe să-și mascheze propria violență atunci când e nevoie, apare îngăduitor, doar pentru că așteaptă prilejul favorabil care să îi permită și să-l denigreze pe tribun. Prin manevre abile îi determină pe tovarășii lui Icilius să-l ucidă, dar subliniază că nu el este responsabil de moartea acestuia:

„De-I condemnam la moarte mi-ați fi spus
că sunt tiran; așa în schimb de moarte
demn le-a părut tovarășilor lui”⁵⁷.

Din povestirea lui Titus Livius rezultă că, după pierderea puterii, Appius încearcă să se salveze prin orice mijloace. Alfieri preferă însă să încheie tragedia chiar înainte de căderea tiranului, mai ales pentru a păstra intactă acea noblețe de roman pe care i-o atribuiseră. Mândru până la capăt, Appius nu vrea să recunoască iminența prăbușirii sale nici măcar în fața mulțimii revoltate.

*
* *

Atât Tacitus, cât și Suetonius⁵⁸ descriu perioada domniei lui Nero drept una de decădere a moravurilor, decădere provocată în primul rând de comportamentul împăratului. Amândoi însă subliniază dualitatea comportamentului acestuia, în care măreția se îmbină cu dezmățul. Suetonius este tranșant în această privință, începând prin a enumera toate reformele pozitive, populare, și actele de justiție îndeplinite de Nero, pentru a trece apoi la prezentarea părților negative, evident, cu mult mai consistente, ale domniei sale: „Am povestit toate aceste lucruri, parte în afară de orice critică, parte foarte laudabile, ca să le deosebesc de ticăloșiile și crimele de care mă voi ocupa îndată”⁵⁹.

Dacă Suetonius atribuie ticăloșia lui Nero unei tendințe moștenite din familie⁶⁰, Tacitus e mai subtil în conturarea caracterului său. Astfel tânărul împărat mărinimos, animat de intenții nobile și de grija pentru popor își vede amenințată poziția de intrigile mamei sale și se convinge că singura soluție este înlăturarea acesteia. Ordinul de asasinare a Agrippinei este perfect justificat din punct de vedere politic⁶¹, dar distruge definitiv fragilul echilibru psihologic al lui Nero⁶².

⁵⁶ *Ibidem*, II, 4.23–24.

⁵⁷ *Ibidem*, V, 4.46–48.

⁵⁸ Cf. Tacitus, *Anale, Cărțile XII–XVI*; Suetonius, *Doisprezece Cezari, Cartea VI – Nero*.

⁵⁹ Suetonius, *Doisprezece cezari, Cartea VI – Nero*, XIX.4.

⁶⁰ *Ibidem*, I.3: „...dacă Nero a decăzut de la virtuțile celor vechi, a moștenit în schimb viciile fiecăruia, transmise parcă din tată-n fiu”.

⁶¹ Tacitus, *Anale*, XIV, 7.1: „Nero îi mărturisește fățiș că din acea zi începe [cu adevărat] domnia sa...”.

⁶² *Ibidem*: „...cezarul și-a dat seama de nemaipomenita grozăvie a crimei sale numai după ce-o săvârșise. În tot restul nopții sta când încremenit și mut, când tresărind de mai multe ori de groază și cu

În același timp, Tacitus subliniază efectul negativ pe care dragostea pentru Poppaea îl are asupra împăratului, dependența afectivă a lui Nero față de această femeie frumoasă, dar vicleană și imorală⁶³ fiind un adevărat dezastru. Din descrierea lui Tacitus rezultă așadar portretul unui tânăr dezechilibrat, paranoic, împins de lingușiri spre dezmăț, și de teama de a-și pierde tronul, spre crimă.

Alfieri nu găsește nimic pozitiv la Nero, cu excepția măreției caracteristice tiranilor romani. Un singur vers din întreaga tragedie face aluzie la acțiunile pozitive ale împăratului născut pentru fapte mărețe⁶⁴. Alfieri afirmă că nu a făcut altceva decât să preia personajele de la Tacitus, chiar dacă le-a prelucrat în stilul său caracteristic⁶⁵. Nero al său este abil politic, crud dincolo de limita raționalului, interesat numai de îndeplinirea absolută a voinței sale, disprețuitor față de popor, aparent puternic, dar ușor de manipulat din cauza fricii de a-și pierde tronul:

„Foarte ticălos,
dar și mai temător, nu îndrăznește
încă orice; el de popor se teme.
E mândru, dar pe tron până acum
se clatină...”⁶⁶.

Ca și Leonidas, Nero își simte amenințată puterea și, pentru a și-o consolida, nu ezită să reacționeze cu violența specifică tiranului care se teme:

„Roma pe deplin
nu mă cunoaște încă: îi voi scoate
din minte astă veche nebunie
de libertate...”⁶⁷.

Rechemarea Octaviei este rezultatul unui calcul politic⁶⁸ și se datorează dorinței de a-și atrage bunăvoința poporului, pe care însă îl disprețuiește, numindu-l „adunătură lașă de plebei trădători”⁶⁹, „prostime”⁷⁰ etc. Popularitatea de care se bucură Octavia, în evidentă contradicție cu Poppaea, îl deranjează însă pe împărat

mintea rătăcită, aștepta cu neliniște zorile, ca și cum acestea i-ar fi adus pieirea” (10.1) sau „...oricât de aplecat era să facă fărădelegi, totuși nu se putea deprinde să audă ceea ce săvârșise” (67.2).

⁶³ *Ibidem*, XIII, 45.3: „Această femeie avea totul afară de un suflet cinstit”.

⁶⁴ Alfieri, *Octavia*, III, 6.55–58: „...La început, când te-am iubit/nu erai astfel: pentru a face bine/ erai poate născut: așa o fire/ n-aveai în primii ani ai tăi...”. Alfieri consideră că un conducător poate deveni tiran datorită anturajului care îi exploatează slăbiciunile și reușește să-i pervertească firea. Ideea se regăsește mai ales în legătură cu personajele istoriei romane, fiind puternic subliniată în cazul lui Iulius Caesar.

⁶⁵ Alfieri, *Părerăa autorului* asupra tragediei *Octavia* (p. 612): „Toate aceste caractere, dacă au ceva adevărat, frumos și grandios, i se datorează integral lui Tacitus. Eu le-am tradus și parafrazat, nu le-am creat.”

⁶⁶ Alfieri, *Octavia*, III, 1.78–82.

⁶⁷ *Ibidem*, I, 3.26–29.

⁶⁸ *Ibidem*, I, 1.38–40: „... Greșeală însemnată/ a fost s-o expulzez, mereu cu mine/ ea trebuie să stea...”.

⁶⁹ *Ibidem*, I, 1.15–16.

⁷⁰ *Ibidem*, III, 2.5.

într-atât încât rațiunea cedează în fața furiei care îl determină să-i ordone lui Tigellinus o represiune feroce a manifestațiilor care o întâmpină:

„pe ne-așteptate înarmat te-aruncă
asupra lor; și moartea să-i găsească
pe toți câți întâlnești”⁷¹.

Cu greu Tigellinus, mult mai calculat, reușește să-l îmblânzească puțin, astfel încât ordinul final⁷² să-i permită să evite o baie de sânge care ar fi putut avea consecințe grave.

Iraționalitatea și violența caracterului lui Nero sunt ușor de exploatat de abilul Tigellinus și de șireata Poppaea. Frica de a fi detronat e întreținută de Tigellinus, iar Poppaea îi reamintește cu obstinție importanța Octaviei⁷³, pe care o acuză de perfidie și complot. Nero este în mod evident victima șantajului sentimental al Poppaei, pe care nu vrea să o piardă. Spre deosebire însă de personajul istoric, dar și de un alt personaj alfierian precum Leonidas, Nero nu își diminuează măreția prin inventarea unor acuzații josnice împotriva Octaviei, proferate în piesa alfieriană de Poppaea și Tigellinus. Vina lui Nero, cea care îl definește ca tiran, e că preferă să-i creadă pe cei care îi spun ceea ce vrea să audă în loc să caute adevărul. De altfel, nici măcar Seneca nu îndrăznește să i se opună cu vehemență. Singura opoziție pe care o întâlnește cu adevărat este cea a Octaviei care, conștientă că totul se supune voinței împăratului⁷⁴, se sinucide înainte ca Nero să-i ordone moartea. Tiranul asistă neputincios la acest act de supremă nesupunere și nu mai poate decât să caute o ieșire justificativă, evident absurdă, care se concretizează în acuzarea și condamnarea lui Seneca.

3. Tiranii în devenire: Timophanes, Caesar

Marilor tirani alfierieni puterea absolută le-a parvenit firesc, fie prin moștenire (Nero), fie prin votul popular (Leonidas, Appius Claudius). Rolul lor a fost doar să o păstreze și să o consolideze. Într-o situație aparte se găsesc însă tiranii în devenire, cetățeni dotați cu o serie de calități, care îi ridică în fruntea maselor și le atrag dragostea și sprijinul tuturor. Gustând din fructul otrăvit al puterii, ei nu mai au însă capacitatea de a da înapoi și se lasă contaminați de mirajul absolutismului.

Dintre toți tiranii, ei sunt cei mai tragici nu numai pentru că se prăbușesc la capătul unui drum care nu a însemnat altceva decât degradare morală, ci și pentru că nu sunt suficient de corupți pentru a nu-și da seama de greșeala făcută. Mai mult

⁷¹ *Ibidem*, III, 3.67–69.

⁷² *Ibidem*, III, 3.81–84: „...După placul tău/ promite, te prefă, înșeală, ucide:/ cu aur, groază, arme sau cuvinte:/ numai să fie-nvinși. Du-te, revino”.

⁷³ *Ibidem*, IV, 3.85: „Tronul e ea și tu o știi...”.

⁷⁴ Cf. *ibidem*, III.1.22.

ca pentru oricare din personajele tragice, moartea lor este ispășirea unei efemere clipe de glorie, căreia i-au sacrificat cele mai frumoase idealuri.

*
* *

Timophanes anticipă, prin măreția cu care îl investește Alfieri, figura lui Iulius Caesar. Și în cazul lui, așa cum se va întâmpla apoi cu Caesar, poetul italian surprinde evoluția caracterului sub influența corupătoare a puterii.

Chiar de la început Plutarh⁷⁵ îl prezintă pe Timophanes ca personaj negativ, în antiteză cu fratele său: „...ușuratic, stricat, în dorința de tiranie, de niște prieteni netrebniți și de niște ostași străini, care stăteau mereu în jurul lui, pentru că părea că este rezistent în lupte și-i place să se avânte în primejdii”⁷⁶.

În prima parte a tragediei sale, Alfieri preferă să sublinieze curajul lui Timophanes și dragostea pentru fratele său, permițându-i personajului să se apere cu mândrie și forță de acuzațiile potrivit cărora el intenționa instaurarea unei adevărate tiranii:

„Dacă tiran se cheamă acel
ce legile-nnoiește, eu sunt tiran”⁷⁷.

Timophanes reușește astfel să îi convingă pe cei din jurul său că singura sa dorință era să restaureze domnia legilor și libertatea, chiar dacă mijlocul ales era violent.

Cu toate acestea apar, rând pe rând, semnele unui caracter complet diferit de cel al unui erou al libertății. Argumentele lui Timophanes nu au efect în fața înțeleptului său frate, care surprinde cu ușurință semnele tiraniei în curs de instaurare⁷⁸. Confruntat cu acuzațiile grave ale lui Timoleon, Timophanes se apără repetând din nou că urmărește doar binele patriei, dar fiecare argument pe care îl aduce în apărarea sa este combătut de Timoleon, care își dă seama că fratele lui și-a însușit prefăcătoria tipică tiranilor. Într-un ultim efort Timoleon îi oferă tentația gloriei de a redeveni cetățean și eliberator al patriei:

„**Timophanes:** Mai ai timp încă. Rămâne de făcut
o nobilă, sublimă, generoasă
lucrare.

Timoleon: Și e? [...]

Timophanes: La-nireaga ta putere,
ce prin abuz te face vinovat,
renunță tu de bunăvoie”⁷⁹.

⁷⁵ Cf. Plutarh, *Timoleon*.

⁷⁶ *Ibidem*, 3.2.

⁷⁷ Alfieri, *Timoleon*, I, 1.52–53.

⁷⁸ *Ibidem*, II, 2.76–86: „De gărzi înconjurată a noastră vatră;/ tu ieșind mândru cu regală pompă;/ poporul indignat și temător;/ pragul casei, ce nu-mi mai aparține;/ călcat de infami lingușitori; închise/ ușile-n fața adevărului gonit;/ hoți ticăloși, de aur și de sânge/ îmbuibați, în număr mare încurajați;/ numeroși mercenari și curteni servili;/ și plânsete, și arme, și dispreț;/ tăcere și teroare...”

⁷⁹ *Ibidem*, II, 3.40–47.

Timophanes refuză, iar refuzul său marchează punctul de plecare pe un drum fără posibilitate de întoarcere:

„...Poate că spuneți
voi adevărul. – Dar nu sunt cuvinte,
oricât de tari, să poată de a mea țință
să mă-ndepărteze. Bun cetățean
nu mai pot fi. Parte din viața mea
e de acum înalta mea voință,
singura: de-a domni...”⁸⁰.

Într-adevăr, Timophanes își consolidează puterea printr-o serie de asasinat și recunoaște în cele din urmă că își dorește o domnie absolutistă⁸¹. Ajuns atât de departe, corupt de fascinația tronului⁸², el nu mai poate fi salvat. Curajul aproape inconștient și lipsa de prudență, demonstrate din plin până atunci, îi permit să nu se teamă de moarte, ceea ce îl diferențiază de tiranii autentici. Chiar dacă se servește de spioni și trădători pentru a ști tot ce se întâmplă în Corint pentru a deține controlul și a acționa în consecință, Timophanes o face mai mult pentru a-și arăta puterea decât din dorința de a se apăra. Orgolios, el nu ezită să se laude în fața fratelui său cu teroarea instaurată:

„– Oriunde vrei privirea de-ți întorci
supunere totală vei vedea,
sânge și teroare: altceva nimic”⁸³.

Impetuos în toate acțiunile sale, lui Timophanes îi lipsește lungă practică a tiraniei, care să-l transforme într-un suveran fricos și calculat, lipsit de omenie. De la înălțimea puterii sale, el continuă să își admire fratele și pe Aischylos tocmai pentru că i se opun în numele unor idealuri pe care le recunoaște mai mari. El refuză cu încăpățănare să-i ucidă, deși aceștia reprezintă cel mai mare pericol pentru domnia lui.

Măreț până la capăt, Timophanes moare nu numai iertându-i pe ucigași, ci și admitând necesitatea gestului lor. Ultimele cuvinte ale tiranului sunt de profundă admirație pentru luptătorul împotriva tiraniei și, în același timp, de dragoste pentru fratele a cărei statură morală o recunoaște:

„– Fratele meu, te iert;
și tu mă iartă... Eu mor, a ta virtute
admirând... De n-aș fi încercat... patria
s-o supun... aș fi-ncercat... s-o liberez:...
aceasta e dintre glorii... cea mai mare...”⁸⁴.

⁸⁰ *Ibidem*, III, 4.95–101.

⁸¹ Numeroase sunt frazele prin care o afirmă: „lăsat-a un om puterea suverană?” (*ibidem*, III, 3.21), „ajuns-am prea departe/ pentru a mă opri?” (*ibidem*, III, 4.34–35), „domnia sau moartea” (*ibidem*, IV, 2.38).

⁸² *Ibidem*, IV, 1.14–15: „al puterii gust/ l-a cunoscut”.

⁸³ *Ibidem*, V, 3.50–25.

*
* *

În tratatul *Despre tiranie*, Alfieri îl definește pe Caesar drept „cel mai mare dintre toți tiranii”⁸⁵. Istoricii antici⁸⁶ concordă în admirația lor pentru Caesar, ei subliniind că tirania lui era „o tiranie primită de bunăvoie”⁸⁷. Poporul Romei îi acordase titlul de dictator perpetuu. Greșeala lui Caesar, pe care a plătit-o cu viața, a fost de a-l fi dorit pe cel de rege.

De aici pornește Alfieri atunci când își conturează personajul drept un tiran în devenire. Victoriile lui Caesar, care îi aduc dragostea și încrederea poporului, îi pregătesc transformarea. El învață să convingă cu vorbe înșelătoare, pentru ca apoi să-și poată manifesta puterea absolută⁸⁸. Cu toate acestea, Caesar, „născut pentru a nu fi tiran”⁸⁹, refuză ferm să-și înlăture adversarii prin josnice asasinat și nu consideră necesar să se înconjoare de o gardă care să-l apere.

Procesul de evoluție spre tiranie a caracterului lui Caesar este analizat pas cu pas, atât prin ceea ce îl apără, precum și prin ceea ce îl acuză:

„...Se dă o luptă
în cugetul lui Caesar; încă vrea
gloria; deci suflet de tiran perfect
nu are încă: totuși să tremure
începe, iar până-ăcum nu tremura;
va fi așadar tiran adevărat”⁹⁰.

Dacă teama este caracteristica și consecința tipică a absolutismului, dorința de glorie reprezintă pentru Alfieri contrariul. În mai multe rânduri, poetul afirma că este sentimentul care îi animă pe scriitorii cu adevărat liberi, conferindu-le grandoare, stând la originea celor mai frumoase acțiuni. De aceea cu adevărat glorioși sunt luptătorii pentru libertate, care își atrag prin gestul lor o apreciere durabilă⁹¹.

⁸⁴ *Ibidem*, V, 3.98–103.

⁸⁵ Alfieri, *Despre tiranie*, I, 5.4.

⁸⁶ Cf. Plutarh, *Viețile lui Caesar, Brutus, Cicero și Antonius*; Suetonius, *Doisprezece cezari, Cartea I – Caesar*.

⁸⁷ Plutarh, *Viețile – Caesar*, 57.

⁸⁸ Alfieri, *Brutus II*, II, 2.51–56: „cu-nșelătoare/ cuvinte își atrage legiunile/ întâi și-apoi chiar din popor o parte:/ singur el nu putea atunci pe toți/ să-i cumpere, nici să-i ucidă: acum/ poate să-i supună pe cei ce-a înșelat”.

⁸⁹ În pledoaria sa, Brutus îi amintește lui Caesar: „rolul de tiran/ încă ți-e greu, o văd: nu erai poate/ născut să fii astfel...” (*ibidem*, I, 1.258–260).

⁹⁰ *Ibidem*, II, 3.83–86.

⁹¹ Acesta este motivul pentru care Brutus speră într-o schimbare a lui Caesar: „El nobil s-a născut./ fost-a cetățean: dorința de faimă/ încă-l animă: e orb; dar l-au orbit/ soarta-i prosperă și amicii răi./ ce l-au făcut să rătăcească drumul/ adevăratei glorii” (*ibidem*, II, 3.123–128). Pentru Alfieri neînțelegerea corectă a semnificației ideii de glorie duce la ținte greșite precum acapararea puterii. Caesar cade și el victimă unei astfel de erori identificate de Brutus spre finalul tragediei: „el glorie supremă/ crede puterea; vrea deci cu-ndârjire/ domnia, ori moartea” (*ibidem*, IV, 2.63–65).

Ca și Timophanes, Caesar, dictatorul, nu este așadar definitiv pierdut: i se oferă o posibilitate de salvare, de a se reîntoarce la propria măreție umană. Dacă în cazul lui Timophanes, cel care își asumă tentativa de a-l convinge este fratele său, lui Caesar îi este oferit un fiu, chiar în persoana lui Brutus, apostol al libertății romane, conducătorul tuturor apărătorilor acesteia. La fel ca Timoleon, Brutus îi prezintă lui Caesar tentația adevăratei măreții:

„... Caesar, o însărcinare,
cu mult mai mare decât cea de-acum, rămâne.
Tu speri s-ajungi al Romei opresor;
Al ei liberator cutează să devii...”⁹².

Chiar dacă între Caesar și Brutus se stabilește un climat vizibil afectuos⁹³, marcat de respectul și admirația dictatorului pentru virtutea tânărului⁹⁴, Caesar recunoaște în Brutus un dușman de temut, singurul care merită înfruntat:

„Mulți îl urăsc pe Caesar: doar unul însă,
dușman pot să-l consider, demn de mine:
și-acesta-i Brutus”⁹⁵.

Avansând pe drumul spre tiranie, Caesar nu mai poate concepe o opoziție bazată pe principii ferme, pe dragostea de libertate. El nu renunță până în ultimul moment la speranța că îl poate corupe, că îl poate subordona pe Brutus voinței sale⁹⁶. Mai mult, afecțiunea pe care dictatorul i-o oferă tânărului ia forma iubirii pentru un moștenitor, a dorinței dinastice ca fiul să prelungească, să consolideze tirania pe care el intenționează să o smulgă prin voturile senatului și supunerea poporului roman⁹⁷. Poziția lui Caesar nu mai lasă loc niciunei îndoieli, manifestările sale, din ce în ce mai absolutiste, culminând cu identificarea propriei persoane cu Roma:

„...și orice om,
ce mie să mi se supună ezită,
ori refuză, e un dușman al Romei;
rebel și trădător al ei”⁹⁸.

Precum Timophanes, Caesar își recunoaște în clipa morții greșeala. Chiar dacă nu o face în cuvinte, gestul său de a-și acoperi fața în momentul în care îl vede pe Brutus cu pumnalul ridicat în mână demonstrează tocmai acceptarea morții ca ispășire a unei patimi ce l-a îndepărtat pentru totdeauna chiar și de propriul lui fiu.

⁹² *Ibidem*, I, 1.265–268.

⁹³ În *Părererea autorului* asupra tragediei *Brutus II*, Alfieri vorbește de „prietenie eroică” (p. 636).

⁹⁴ Alfieri, *Brutus II*, III, 2.60–61: „Te iubesc și te respect: aș vrea doar/ Brutus să fiu, de Caesar cu n-aș fi”.

⁹⁵ *Ibidem*, III, 1.17–19.

⁹⁶ *Ibidem*, III, 3.1–3: „Să fie adevărat că singurul meu/ fiu în fața-mi nu cedează, când eu/ în fraie țin întreaga lume-nvinsă?”.

⁹⁷ *Ibidem*, III, 2.150–152: „Cum, tu vorbești/ deja de Roma ca de-o moștenire/ paternă?”.

⁹⁸ *Ibidem*, V, 2.103–106.

Dintre toate personajele alfieriene implicate în conflictul tiranie-libertate, Caesar este fără îndoială cel mai tragic, pentru că el este singurul care are cu adevărat posibilitatea să dea înapoi. În ciuda ororii pe care Alfieri o profesează pentru tiranie, Caesar rămâne mereu în măreția sa, în umanitatea pasiunilor sale, în noblețea sufletului, a gesturilor și cuvintelor, un tiran care nu poate trezi nici ură, nici respingere, ci simpatie, dar care este condamnat de propria condiție.

4. Concluzii

Vates al libertății, Vittorio Alfieri profesează o ură neîmpăcată împotriva tiraniei, care capătă accentele idealurilor romantice de tip byronian de mai târziu. Pasiunea pentru libertate a lui Alfieri l-a transformat în ochii italienilor într-un purtător de cuvânt al aspirațiilor lor, într-un simbol al luptei împotriva tiraniei, care a caracterizat secolul al XIX-lea italian. Mai mult decât celelalte opere alfieriene, tragediile inspirate din istoria antică au preluat și rolul de manifest civic, iar elocvența lor a avut, așa cum spera Alfieri, efecte remarcabile asupra generațiilor care au urmat, mai ales asupra celor din perioada risorgimentală⁹⁹. De aceea critica italiană și, în general, cea europeană s-a preocupat mai ales de valoarea operei lui Vittorio Alfieri în contextul istoric al epocii sale și de impactul pe care l-a avut în Risorgimento, ajungând să considere că „înainte de a fi mare în istoria Dramei, el este mare în istoria spiritului italian”¹⁰⁰.

Cu toate acestea, figura tiranului care înfruntă orice risc fără a da înapoi are o consecvență care impresionează. Conte de poet se vede nevoit să le recunoască măreția, iar admirația sa e cu greu disimulată în spatele acuzațiilor repetate cu vehemență de anti-tiran. Intenția declarată a poetului este de a prezenta un conflict de cele mai multe ori în alb-negru între bine și rău, în cadrul căruia forța binelui să îi înflăcăreze pe spectatori și să le trezească în suflete dorul de libertate. Alfieri nuanțează mult mai puțin decât istoricii antici figurile tiranilor, pentru că în viziunea lui nu există justificare pentru suprimarea libertății. Dar, plecând de la modelele antice, poetul le asigură o demnitate ce se opune prin ea însăși lașității și servilismului. Efectul pe care îl obține este însă tocmai acela de a le accentua măreția, de a face ca prin verticalitatea lor, prin forța cu care își urmăresc până la

⁹⁹ Francesco De Sanctis consfințește astfel rolul teatrului alfierian: „Contemporanii, care aplaudau la teatru tiradele sale, nu credeau că acele maxime ar trebui să le angajeze conștiința [...]. Dar în noile generații, oboseite de deziluzii și oprite din zborul lor, acele idealuri tragice, atât de dragi și, în același timp, atât de pasionale, răspundeau conștiințelor, și acele versuri ascuțite și vibrante ca un pumnal, acele mișcări concentrate ca un catehism au contribuit nu puțin la formarea minții și caracterului” (*Storia della letteratura italiana*, Roma, Newton Compton, 1993, p. 563).

¹⁰⁰ Silvio d'Amico, *Storia del teatro drammatico*, Milano, Garzanti, 1960, vol. 1, p. 307.

capăt intențiile malefice să rămână figurile marcante ale tragediilor, adeseori în detrimentul eroilor libertății. Tiranii lui sunt tirani pentru că simt nevoia de a se ridica deasupra celorlalți, dar sunt animați ei înșiși de nevoia de a fi liberi și preferă moartea unei guvernări în care puterea le-ar fi în vreun fel limitată.

Niciodată tiranii alfieriени nu sunt josnici, iar prin acest punct de vedere Alfieri se îndepărtează de clasicii care îi considerau adeseori vinovați de lipsă de caracter. Poetul italian preferă să atribuie anturajului o bună parte din atrocitățile comise de aceștia. Nu este vorba de o justificare, bineînțeles, tiranii fiind vinovați de a se fi înconjurat de astfel de oameni, ci de o subtilitate care îi permite să fie consecvent cu ideile din tratat, potrivit căruia curtenii sunt mai răi decât tiranul însuși, pentru că poziția lor e mai vulnerabilă și, de aceea, își manipulează suveranul în favoarea lor. Împotriva curtenilor așadar se îndreaptă întreg disprețul poetului convins că, în lipsa acestei tagme, tirania ar fi cu mult mai greu de instaurat sau chiar că spirite nobile, precum Timophanes sau Caesar, ar fi putut alege celălalt drum – acela de a rămâne în istorie ei înșiși ca eroi ai libertății.

SURSE BIBLIOGRAFICE

- Alfieri, Vittorio, *Della tiramide e Del principe e delle lettere*, Milano, Rizzoli, 2000.
- Alfieri, Vittorio, *Risposta dell'autore alla lettera di Ranieri de' Calzabigi, Parere dell'autore sulle presenti tragedie*, în Alfieri, *Opere*, a cura di Francesco Maggini, vol. II, Milano, Rizzoli, 1958.
- Alfieri, Vittorio, *Tragedie (Agide, Virginia, Ottavia, Timoleone, Bruto secondo)*, în *Letteratura Italiana Zanichelli*, vol. 4 (*Barocco, Arcadia, Illuminismo*), a cura di Pasquale Stoppelli e Eugenio Picchi, ediție pe CD ROM, LIZ 3.0, 1998, care reproduce ediția Alfieri, *Tragedie*, a cura di L. Toschi, Firenze, Sansoni, 1985.
- Aristotel, *Politica*, traducere, comentarii și index de Alexander Baumgarten, studiu introductiv de Vasile Muscă, București, Editura IRI, 2001 – cf. The Internet Classic Archive <http://classics.mit.edu>.
- Cicero, *Treatise on the Republic*, traducere de Francis Barham, Londra, Edmund Spettigue, 1841–1842 – cf. <http://all.libertyfund.org>.
- Platon, *Legile*, traducere și introducere de E. Bezdechi, București, Editura IRI, 1995.
- Platon, *Republica*, în *Opere*, vol. V, traducere de Andrei Cornea, cuvânt preventor de Constantin Noica, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1986.
- Plutarh, *Vieți paralele*, traducere, notițe introductive și note de N.I. Barbu, București, Editura Științifică, vol. II (*Viața lui Timophanes*), 1963, vol. III (*Viața lui Caesar*), 1966, vol. V (*Viața lui Agis*), 1971.
- Seneca, *Despre binefacere. Despre îngăduință*. Ediție îngrijită, note și indice de Ioana Costa, traducere de Ioana Costa și Octavian Gordon, Iași, Polirom, 2005 – cf. The Internet Classic Archive <http://classics.mit.edu>.
- Tacitus, *Anale*, în *Opere*, vol. III, traducere de Andrei Marin, studiu introductiv și note N. I. Barbu, București, Editura Științifică, 1964.
- Titus Livius, *De la fundarea Romei*, studiu introductiv de Toma Vasilescu, note și traducerea capitolului citate de Paul H. Popescu, București, Editura Științifică, 1959.

LA TIRANNIA E I TIRANNI NELLA VISIONE DI VITTORIO ALFIERI

RIASSUNTO

Le tragedie di ispirazione storica di Vittorio Alfieri sono intese a illustrare artisticamente le teorie del poeta riguardo la tirannia, così come vengono dettagliate nei suoi trattati. Abbiamo dunque analizzato i ritratti dei tiranni tragici in base a queste teorie, ma anche in confronto con il modello antico che li ha ispirati. Questo ci ha permesso di sottolineare che la grandezza e la dignità restano le caratteristiche fondamentali di queste figure, pur nella loro complessiva negatività. Inoltre, la visione alfieriana del riscatto mancato di Timofane e, soprattutto, di Giulio Cesare può essere ritenuta emblematica per il poeta costretto a condannare personaggi che avrebbe preferito poter salvare.

*Facultatea de Litere
Universitatea „Al.I. Cuza”
Iasi, Bulevardul Carol, nr. 11*